

De Geschiedenis van Europa

Een Beknopte
Geschiedenis van
Europa

Marcel Kramer

Schrijver: Marcel Kramer
Coverontwerp: Marcel Kramer
ISBN: 9789402136333
© Marcel Kramer

*Voor de persoon die mijn leven waard maakt om te
leven, iedere dag opnieuw*

The deepest solace lies in understanding,
This ancient unseen stream,
A shudder before the Beautiful.

Professor Richard Dawkins

After sleeping through a hundred million centuries,
We have finally opened our eyes on a sumptuous planet,
Sparkling with color, bountiful with life.
Within decades we must close our eyes again...
Isn't it a noble, an enlightened way of spending our brief
time in the sun,
To work at understanding the universe and how we have
come to wake up in it?

Professor Richard Dawkins

Van Marcel Kramer verscheen eerder:

Een Beknopte Geschiedenis van Rome (oktober 2013)

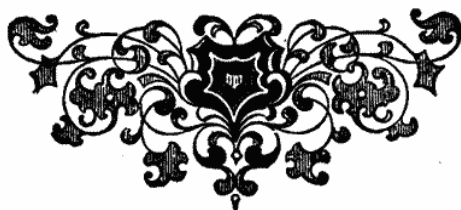
Een Beknopte Geschiedenis van de Twintigste Eeuw (augustus 2014)

Een Beknopte Wereldgeschiedenis (juli 2014)

Het Syrische Drama (januari 2015)

Voorwoord

Het Europese Huis

Er is de afgelopen jaren veel te doen geweest over Europa en over de Europese Unie. Steeds meer mensen raken hun vertrouwen in Europa kwijt, en zien de Europese samenwerking niet als een groot goed, maar als een blok aan het been van de nationale staten en regeringen. Partijen die zich tegen de Europese Unie keren krijgen verkiezing na verkiezing meer stemmen. Deze achterdocht en woede tegenover Europa heeft diepe historische wortels: meer dan duizend jaar lang werd de geschiedenis van Europa bepaald door staten die elkaar bestreden op het slagveld en in de politiek. Oorlogen en nationalisme (het verheerlijken van je eigen land en je eigen volk) waren 60 jaar geleden nog heel normaal in grote delen van Europa. De achterdocht is dus niet meer dan verwonderlijk, maar zij is wel schadelijk voor het continent als geheel.

Europa heeft een rijke geschiedenis, maar in heel die geschiedenis is er een ding nooit gebeurd: zeventig jaar vrede. De enige tijd dat dit gebeurd is, is onze eigen tijd van Europese samenwerking en integratie. Sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog is Europa het meest vreedzame continent ter wereld geworden. Dit is in alle opzichten een breuk met de geschiedenis van Europa, die zich duizenden jaren in het verleden uitstrekt en allerlei fases van bloei en krimp omvat. De grootste tijd van die geschiedenis echter ging op aan de niet aflatende strijd tussen koningen, natiestaten en volkeren om politieke macht, geld, invloed, grondgebied en prestige.

De geschiedenis van Europa begint in de prehistorie, de tijd waarin mensen nog geen vaste woonplaats hadden en leefden als jagers en verzamelaars. Europa werd in die tijd in de greep gehouden van de

ijstijden, waardoor grote delen van het continent onder soms kilometers dikke ijsslagen verborgen lagen. Op de ijzige toendra's trokken rendierjagers in kleine groepjes rond, vechtend tegen het gure klimaat en de werking van de seizoenen. Pas met de komst van de landbouw en het dorpsleven kregen de mensen iets meer greep op hun leefomgeving. Vanaf dat moment is er duidelijk sprake van de groei van Europese beschavingen met hun eigen geschiedenissen, overtuigingen en achtergronden.

Dit boek probeert de geschiedenis van dit continent samen te vatten in een paar honderd bladzijdes. Dat is alles behalve een gemakkelijke opgave. De geschiedenis van Europa behoort tot de best gedocumenteerde van de hele wereld en omspannt meer dan tweeduizend jaar. Bovendien hebben we te maken met een gigantisch gebied van duizenden vierkante kilometers groot. Een schrijver die probeert om de geschiedenis van het complete continent te beschrijven ontkomt dan ook niet aan moeilijke keuzes.

De meest opvallende keuze die veel Europese geschiedenisschrijvers kiezen is om zich voornamelijk te richten op de klassieke oudheid – de tijd van de Grieken en de Romeinen – en de moderne geschiedenis. Daarbij is er ook nog eens een duidelijke focus merkbaar op West-Europa. Oost-Europa, Rusland en de Balkan worden in dit soort boeken vaak als een tweederangs gebied weggezet waar weinig revolutionairs gebeurde. De werkelijkheid is anders. Oost-Europa telt wel degelijk mee, en heeft bij tijd en wijlen zelfs een grote invloed gehad op het verloop van de Europese geschiedenis als geheel. Het bekendste en meest recente voorbeeld hiervan is de enorme invloed die de communistische Sovjet-Unie tussen 1945 en 1991 had over de ontwikkelingen in Oost-Europa en in de wereld als geheel. Dit soort zaken verdient het om beschreven te worden.

Daarnaast is het zo dat er gekeken moet worden naar een enorm scala van verschillende disciplines. Er is economische geschiedenis, cultuurgeschiedenis, politieke geschiedenis, militaire geschiedenis en nog veel meer. In een boek is nooit ruimte voor een brede uitweiding in al deze verschillende disciplines. In dit boek heb ik daarom geprobeerd om me te richten op de zaken die van het grootste belang waren voor de geschiedenis van Europa, en voor de manier waarop de beschavingen die besproken worden zichzelf zagen. Dit zijn geen criteria die iedere vorm van kritiek kunnen overleven, maar zijn wel de criteria die in mijn ogen het belangrijkste zijn voor dit boek en voor het verhaal dat hier wordt verteld.

De geschiedenis van Europa is bovendien een onderwerp waarover zeer veel controverse is. Minderheidsgroeperingen en buitenlandse bevolkingen die te lijden hebben gehad onder bijvoorbeeld het Europese kolonialisme in de negentiende eeuw verwijten Europese historici dat zij hun eigen geschiedenis verheerlijken. In zekere zin zit hier wel een kern van waarheid in. Europese geschiedenis wordt vaak geschreven vanuit westers oogpunt, en met de achterliggende gedachte dat Europa aan de wieg staat van de zegevierende en verlichte westerse beschaving. Democratie wordt vrijwel altijd gelinkt aan de Europese geschiedenis. Er is alleen aandacht voor de invloeden van gebieden buiten Europa als de Europeanen naar die gebieden trokken, of als ze een wezenlijke toevoeging waren aan de Europese geschiedenis als geheel (denk hierbij bijvoorbeeld aan de komst van de landbouw uit het Midden-Oosten of de invloed van nomadische volkeren die vanuit Azië Oost-Europa binnendrongen).

Betekent dit dat het beschrijven van de Europese geschiedenis fundamenteel moet worden gewijzigd? Ik denk persoonlijk van niet. Het enige wat noodzakelijk is, is om te erkennen dat Europa niet altijd het lichtende voorbeeld voor de rest van de wereld is geweest, en dat er ook schaduwkanten zijn aan de vooruitgang van Europese beschavingen. Daarmee kom je tegemoet aan de kritiek van anderen, maar voorkom je nieuwe discussies over het ‘verloochenen van het eigen Europese erfgoed’ in de geschiedschrijving.

Na dit gezegd te hebben rest mij als schrijver nog slechts een dankwoord aan u als lezer. Het kopen van een vreemd boek van een onbekende auteur is geen kleine stap in een wereld die steeds meer overheerst wordt door digitale boeken van grote schrijvers en reusachtige uitgeverijen. Ik wil u hier daarom bedanken voor het kopen en lezen van dit boek. Ik hoop dat u er wijze lessen uit kunt halen over de geschiedenis van Europa, en over hoe die geschiedenis Europa tot op de dag van vandaag beïnvloed.

Marcel Kramer
2015

Inleiding

De Europese Geografie

Europa wordt in de meeste boeken en in vrijwel alle documentaires omschreven als een continent. In werkelijkheid – als men puur naar de aardrijkskundige kant van de zaak kijkt - is Europa helemaal geen continent. Europa staat namelijk als geografische massa niet op zichzelf, maar is in het oosten over een lijn van vele honderden kilometers verbonden met Azië. In feite is Europa dus het meest westelijke subcontinent van een enorme landmassa die Eurazië wordt genoemd. Deze landmassa vormt de grootste continentale massa ter wereld en herbergt vandaag de dag de meerderheid van de menselijke wereldbevolking. Eurazië is bovendien het thuis van de meeste diersoorten en plantensoorten ter wereld, en herbergt zo ongeveer elke mogelijke klimaatzone en extremiteit. Op Eurazië worden zowel de bloedhete woestijnen van Gobi aangetroffen als de ijskoude toendra's in het noorden van Siberië.

Het Europese subcontinent heeft een unieke vorm. Het steekt westwaarts vanuit de Aziatische landmassa de oceaan in. De oceaan is vrijwel nergens in Europa ver weg. Aan drie kanten wordt het Europese subcontinent door water omringd. In het zuiden wordt de natuurlijke begrenzing van Europa gevormd door de Middellandse zee en de Zwarte Zee. Deze twee wateren zijn met elkaar verbonden via de Dardanellen in Turkije, terwijl de Middellandse zee op haar beurt weer op twee plekken in verbinding staat met andere watermassa's: bij de straat van Gibraltar in het westen, en bij het Suezkanaal in het zuidoosten. De straat van Gibraltar geeft toegang tot de Atlantische oceaan, terwijl het Suezkanaal een door de mens gevormde

waterverbinding vormt met de Rode Zee en de Indische Oceaan daarachter, ver weg in het oosten. De westelijke uithoeken van Europa liggen aan de kust van de Atlantische oceaan.

In het noorden wordt Europa begrensd door de Noordzee en de koude arctische wateren die de Noordpool omringen. De natuurlijke grenzen van Europa zijn hiermee in zuid, west en noord duidelijk te trekken. In het oosten is dit moeilijker. Waar stopt Europa en begint het continent Azië? Lange tijd werd deze grens vooral op culturele en religieuze gronden getrokken, meestal willekeurig. Op sommige momenten lag de grens van Europa vlakbij Wenen, in wat nu Oostenrijk is. De geografische grens van het Europese subcontinent ligt echter veel verder oostelijk, diep in Rusland. Daar ligt het Oeralgebergte, een laaggebergte dat als een ruggengraat dwars door de grote Europese vlaktes loopt. Hier is de oostelijke grens van Europa bepaald, hoewel er nog steeds veel discussie over de vraag of Rusland nu wel of geen rechten mag doen gelden op de titel van Europees land. Hetzelfde geldt in mindere mate voor Turkije, dat geografisch ook in zowel Europa als in Azië ligt.

De zeeën van Europa worden verrijkt door honderden eilanden. De grootste van die eilanden, waaronder IJsland, Groot-Brittannië, Ierland, Sicilië en Kreta, konden eigen beschavingen en culturen ontwikkelen. Andere eilanden liggen meer in clusters gegroepeerd – bijvoorbeeld de Spaanse Balearen en de Cyclades in Griekenland – en vormden op die manier handige stapstenen voor overzees contact tussen verschillende beschavingsgebieden. De eilanden voor de kusten van Europa hebben dus behalve een belangrijke geografische ook een belangrijke politieke en culturele functie gehad in de Europese geschiedenis.

De Europese landmassa zelf wordt gedomineerd door een enorme vlakte. Deze vlakte strekt zich van het Oeralgebergte in het oosten uit tot in Nederland en België, en wordt door geografen ook wel de grote Europese laagvlakte genoemd. Deze vlakte heeft in de Europese geschiedenis verschillende keren de functie gehad van snelweg voor binnendringende nomadische volkeren en stammen. De zuidelijke grens van deze Europese laagvlakte wordt gevormd door uitgestrekte bergketens, waaronder de Alpen, de Karpaten en de Pyreneeën. Deze bergketens vormen de grens tussen de noordelijke landen van Europa en de zuidelijker gelegen mediterrane wereld. Het zuiden wordt gedomineerd door zonneshijn en

de eindeloze wijnplantages en olijfbomen, die in de klassieke oudheid een belangrijke rol speelden in de mediterrane economie. Ten noorden van de grote bergen is het koeler en domineert gematigde landbouw, mist en regen. Noord-Europa is een stuk vochtiger dan het zuidelijke gedeelte van het continent, wat onder andere gevolgen heeft voor de bodemsamenstelling en voor het soort plantengroei dat wordt aangetroffen in de noordelijke gebieden. Sinds de klassieke oudheid is dit verschil groter geworden: het zuiden van Europa is warmer en droger geworden, terwijl het noorden nat en mild is gebleven (hoewel ook hier klimaatverandering steeds duidelijker zichtbaar aan het worden is in het landschap, onder andere in de vorm van nieuwe plantensoorten en meer overstromingen).

Het Europese klimaat is mild, maar zeer divers. Europa ligt op het noordelijk halfrond, maar heeft een verassend mild klimaat in vergelijking met andere gebieden die op dezelfde noorderbreedtegraad liggen (zoals de Amerikaanse metropool New York). Dit komt voornamelijk door de warme Atlantische zeestroom, die voor de westkust van het continent naar het noorden stroomt. Deze zeestroom voert warm water vanuit de evenaar mee langs de Europese kusten. Dit heeft een sterk matigende invloed op het klimaat. Grote delen van Europa bezitten dan ook een zeeklimaat door hun nabijheid bij de oceanen. De warme zeestroom zorgt er bijvoorbeeld voor dat de havens van Noorwegen in de koude wintermaanden ijsvrij blijven. Alleen in het oosten van Europa liggen gebieden waar een duidelijk landklimaat overheerst. Een landklimaat wordt gekenmerkt door grote temperatuurverschillen tussen zomer en winter. Zo kan het verschil in temperatuur in Rusland oplopen tot boven de 50 graden: in de zomer is het 40 graden boven nul, in de winter kan het goed 30 graden onder nul worden in sommige gebieden.

De geografie van Europa heeft een diepgaande invloed gehad op de Europese geschiedenis. Geografie en klimaat kunnen niet los gezien worden van de geschiedenis van een bepaald gebied. Zeker in de prehistorie en in de vroegste beschavingen hadden zaken als de hoeveelheid neerslag, de bodemsamenstelling en de nabijheid van rivieren en oceanen een diepgaande invloed op de menselijke ontwikkeling.

Na de komst van de landbouw naar Europa werd ook de bodemsamenstelling van Europa belangrijk voor de mens. Europa heeft

veel vruchtbare lössgronden en kleigronden die zich goed lenen voor landbouw. In grote delen van het subcontinent valt voldoende neerslag om landbouw mogelijk te maken zonder grootschalige irrigatiekanalen. De vele beschutte valleien en merengebieden in Europa vormen hun eigen unieke klimaatzones met flora en fauna. Alleen in het uiterste zuiden en in het uiterste noorden maken klimatologische omstandigheden de landbouw zeer lastig: in het hoge noorden is de temperatuur te laag en ontvangen planten te weinig uren zon om fatsoenlijk te kunnen groeien. Onder invloed van de noordpool kan het in het noorden van Scandinavië maanden aan een stuk donker zijn, terwijl gematigde planten door de strenge winters kapotvriezen. In de zuidelijke binnenlanden van Spanje en op eilanden als Sicilië moeten landbouwers constant rekening houden met de gevaren van bodemuitputting en droogte. Sinds prehistorische tijden is het klimaat in deze gebieden voor boeren alleen maar slechter geworden: in de klassieke oudheid vormde Sicilië een van de graanschuren van Romeins Italië, tegenwoordig wordt het ruige binnenland van het eiland bedreigd door oprukkende droogte en een proces van verwoestijning. Dit proces zal naar alle waarschijnlijk in de toekomst alleen maar verder toenemen.

Vrijwel nergens in Europa is de zee ver weg, zoals al eerder werd aangegeven. Voor de eerste mensen die naar Europa trokken was de zee een waardevolle bron van voedsel. Schelpdieren en vis vulden in een vroeg stadium de Europese diëten aan. De zee had daarnaast een diepe culturele impact op veel Europeanen. Eeuwenlang hebben de Europeanen naar de zee gekeken, om zich af te vragen wat er achter die vreemde blauwe wateren te vinden was. Onder andere de Saksen en de Vikingen ondernamen al in de oudheid en in de vroege middeleeuwen ontdekkingsreizen. Mede hierdoor werden afgelegen eilandengroepen als de Orkney en Faeröer gekoloniseerd, en werd ook IJsland voor het eerst door mensen aangedaan. In deze koude, afgelegen randen van Europa kon de beschaving ondanks moeilijke klimaatomstandigheden toch overleven.

Veel later in haar geschiedenis zouden de Europese volkeren en staten de eenvoudige toegang tot de oceanen gebruiken om hun rijken overzee sterk uit te breiden. Europa werd het nautische commandocentrum van de wereld, en bleef dat tot 1945. De zee was ook uitermate belangrijk voor ontwikkelingen in onder andere de handel, waarbij schepen die de rivieren

en kustwateren konden bevaren in een vroeg stadium van beschavingsontwikkeling konden zorgden voor onderlinge contacten en expansie van de leefwereld van de Europeanen.

Tenslotte is Europa relatief immuun voor grote natuurrampen. Er lopen geen sterk actieve breuklijnen (plekken waar continentale en oceanische platen tegen elkaar schuren en drukken onder enorme druk en kracht) over het continent. Alleen in de Middellandse zee ligt een actieve continentgrens die soms voor grote problemen zorgt. In het zuiden van Europa komt actief vulkanisme voor, en landen als Griekenland en Italië worden soms opgeschrikt door aardbevingen met een redelijke kracht en intensiteit. Deze bevingen en vulkaanuitbarstingen hebben echter zelden desastreuze gevolgen gehad voor grote gebieden en miljoenen mensen. De schade blijft vaak beperkt tot een regionaal gebied, en de problemen zijn voor nationale regeringen te overzien. Enorme natuurrampen zoals de tsunami's in Azië (in 2004) of de grote gevaren van enorme aardbevingen in bijvoorbeeld Californië komen in Europa niet voor. Ook enorme depressies zoals tornado's zijn in grote delen van Europa een zeer zeldzaam verschijnsel.

In Nederland is deze trend nog veel sterker aanwezig: onze grootste vijand is de stijgende zeespiegel en het waterpeil in de rivieren. De Nederlandse staat is echter goed voorbereid en heeft veel kunde in huis als het gaat om watermanagement en dijkenplannen. De aardbevingen die met regelmaat Groningen teisteren en voor veel lokale problemen zorgen zijn geen natuurverschijnsel, maar het gevolg van menselijk handelen (door het leegtrekken van de gasbellen in Groningen wordt de ondergrond instabiel en gaat schuiven, waardoor trillingen en bevingen worden opgewekt in de aarde).

Toch heeft Europa voldoende – en groeiende – klimaatproblemen die haar beschaving ook vandaag de dag bedreigen. Al eerder is genoemd dat in delen van landen als Spanje en Italië de droogte toeneemt. Landbouwgrond raakt uitgeput, en de woestijnen rukken op. Hierdoor wordt het voor dit soort landen steeds moeilijker om genoeg voedsel te verbouwen. Ook de voorraden zoet drinkwater in deze landen raken in sommige gebieden in een hoger tempo leeg dan dat ze door de natuur worden aangevuld. De wereldwijde opwarming van de aarde doet de gletsjers smelten en de zeespiegel stijgen. Laaggelegen landen als

Nederland zijn zeer kwetsbaar voor grootschalige wateroverlast en overstromingen, ondanks pogingen van de nationale regeringen en de Europese Unie om zichzelf te wapenen tegen de gevolgen van klimaatverandering. De geschiedenis leert ons dat moeder natuur ondanks al onze technologische kennis en vernuft sterker is dan de mens, en dat haar invloed verwoestend kan zijn op menselijke beschavingen. We zouden hier een les uit de geschiedenis kunnen trekken, want grootschalige klimaatrampen zijn geen vreemd verschijnsel in de duizenden jaren oude geschiedenis van ons continent.

1

Prehistorisch Europa

Ongeveer 30.000 jaar geleden trokken kleine groepen jagers en verzamelaars over de vlakten van Europa. Deze jagers en verzamelaars leefden in een wereld die heel anders was als de huidige. Europa bestond als geografische massa al wel, maar werd in een ijzeren greep gehouden door enorme klimatologische cycli van ijstijden. Eens in de paar duizend jaar daalde de temperatuur en rukte het grote ijs vanuit het noorden op. Deze gletsjers schoven als enorme kolossen over het land en bedekten bij tijd en wijlen grote delen van Noord-Europa, waaronder delen van wat nu Nederland is. De prehistorische jagers en verzamelaars moesten zich aan deze veranderende klimatologische omstandigheden zien aan te passen om te kunnen overleven. Vergeleken met de warme en vochtige rivier valleien van het Midden-Oosten, waar voor het eerst gevestigde landbouwbeschavingen tot bloei zouden komen, was Europa een afgelegen en desolaat oord.

De prehistorische jagers en verzamelaars die 30.000 jaar geleden door Europa trokken waren de nazaten van de eerste menselijke kolonisten die het continent hadden bereikt. Deze pioniers van de menselijke kolonisatie worden slechts zichtbaar via zeer fragmentarisch archeologisch bewijs. Door intensief DNA-onderzoek en nieuwe historische en archeologische kennis staat het vast dat de mens in Afrika is ontstaan. De vroegste vormen van de mensen worden mensapen genoemd, en er is binnen de archeologische wereld een levendig debat gaande over de vraag of de mensapen nu wel of niet tot de menselijke geschiedenis gerekend moeten worden. Gelukkig heeft een geschiedenis van Europa geen last van deze

debatten, aangezien de eerste mensen pas veel later naar Europa trokken dan dat zij in Afrika ontstonden en evolueerden.

De meeste archeologen zijn het erover eens dat de eerste mensen ongeveer 500.000 jaar geleden (met het in acht nemen van een foutenmarge van tienduizend jaar) Europa binnentrokken vanuit het Midden-Oosten, dat al eerder gekoloniseerd was. Deze mensen behoorden tot de groep *homo erectus*, de rechtop lopende mens. De *homo erectus* is niet onze directe voorvader, maar behoort wel tot dezelfde categorie menssoorten als de moderne mens. De *homo erectus* was gewapend met vuur (een grote bondgenoot tegen het duister van de nacht, tegen de kou van de ijstijd en tegen wilde roofdieren) en eenvoudige stenen werktuigen en kon daardoor veel meer klimaten en milieus veroveren dan haar primitievere voorgangers. Gewapend met vuur en stenen werktuigen slaagde de *homo erectus* erin om zich te onttrekken aan de ijzeren greep van de natuur. Desondanks speelden natuur en klimaat nog steeds een enorme rol in de menselijke ontwikkeling: de prehistorische mens leefde midden in de natuur, en wat nog belangrijker was, deze mensen leefden van wat de natuur hen te bieden had.

In Europa ontwikkelden zich nieuwe subcategorieën mensen. Ongeveer 200.000 jaar geleden ontwikkelde zich in Europa de Neanderthaler (in het Latijn bekend onder de naam *homo Neanderthalensis*). De Neanderthaler is vernoemd naar een dal in Duitsland waar de eerste resten van deze menssoort zijn aangetroffen. De Neanderthalers leefden als jagers en verzamelaars, maar waren verder ontwikkeld dan de *homo erectus*. Zij gebruikten dezelfde stenen werktuigen als hun voorgangers, maar hadden wel de beschikking over meer specialisatie. Hun werktuigen dienden een duidelijk doel, in plaats van vele mogelijke doelen. De Neanderthalers beschikten tevens over een ontluikend cultureel bewustzijn. Archeologen hebben de restanten gevonden van basiskampen en graven van Neanderthalers. Zij troffen daar onder andere eenvoudige sierraden en grafstukken aan die lijken te wijzen op een besef van kunst en schoonheid. In de basiskampen zijn restanten aangetroffen van mensen met een handicap, wat erop lijkt te wijzen dat de gemeenschappen van Neanderthalers hun zieken en ouderen voedden en verzorgden, in plaats van hen achter te laten voor de dood (zoals eerdere menssoorten dat wel hadden gedaan in onder andere Afrika).

De menssoorten uit de Prehistorie

In de prehistorie leefden er, in tegenstelling tot vandaag de dag,

verschillende menssoorten op aarde. De oorspronkelijke mensapen behoorden tot een groep die bekend is komen te staan als de Australopithecus. Vanuit deze menssoort (en er is zelfs twijfel of de Australopithecus wel tot de mens gerekend moet worden) ontwikkelden zich in de loop der miljoenen jaren andere menssoorten. Onder hen waren de homo erectus, de rechtop lopende mens uit dit hoofdstuk. De homo erectus die Europa koloniseerde evolueerde tot de Neanderthaler, die vervolgens werd verdreven voor de geavanceerdere homo sapiens. Toch is de Neanderthaler nooit helemaal uitgestorven: recent DNA-onderzoek heeft aangetoond dat ten minste 6% van het Europese DNA bestaat uit Neanderthalers. Dit lijkt tevens het wetenschappelijke bewijs te vormen voor gemeenschap en gemengde contacten tussen Neanderthalers en homo sapiens in de prehistorie van Europa.

De komst van de homo sapiens naar Europa betekende het begin van de geschiedenis van de moderne mens op het continent. Langzaam maar zeker werden de Neanderthalers verdreven voor de homo sapiens. Het is onduidelijk of dit het gevolg was van economische concurrentie (in de vorm van de voedselgebieden die noodzakelijk waren om een groep jagers en verzamelaars te voeden), stadia van gemengde huwelijken en samensmeltingen of gewapende strijd. Sommige historici zien in deze derde optie een somber voorteken voor de geest van de mens, waarbij men stelt dat de mens inherent gewelddadig is en zelfs zijn eigen soortgenoten uitroeide. Hoe dan ook, het enige dat met zekerheid vast te stellen is, is dat de homo sapiens er uiteindelijk in slaagde om de Neanderthalers te verdrijven naar de randen van het continent. Het was de homo sapiens, de moderne mens, die Europa erfde, en niet de lange tijd succesvolle Neanderthalers.

De homo sapiens die Europa koloniseerde maakte gebruik van dezelfde eenvoudige stenen werktuigen als de Neanderthalers. Na verloop van duizenden jaren werd echter wel een groeiende specialisatie en expansie zichtbaar. De stenen werktuigen werden steeds specifiek, en worden daarmee voor het oog van de moderne mens steeds duidelijker herkenbaar in hun functie en doel. Het blijft echter onduidelijk welke specifieke mentale, culturele en taalkundige vernieuwingen de homo sapiens meebracht naar Europa. Bewijs daarvoor is bijna niet te vinden, aangezien deze prehistorische jagers en verzamelaars nog niet konden lezen en schrijven. Het schrift zou pas tienduizenden jaren later uitgevonden worden in het Midden-Oosten. Mede door dit feit blijft de Europese

prehistorie vooral een giswerk, waarbij archeologen en historici proberen om door de dikke nevelen van de geschiedenis heen een rode draad te ontwaren. Deze rode draad – de chronologie van de prehistorie – komt vooral tot stand als gevolg van een drietal duidelijk zichtbare en continue factoren: het klimaat, de menselijke werktuigen en de prehistorische kunst.

Naast deze drie kenmerken hebben archeologen de prehistorie ook ingedeeld volgens een systeem dat uitgaat van het materiaal dat de mensen gebruikten voor hun werktuigen en wapens. In dit systeem volgen drie fases elkaar tijdens de prehistorie op: de steentijd, de bronstijd en de ijzertijd. Ieder van deze drie tijden is weer onderverdeeld in een vroege zone, een middenzone en een late zone. Op die manier kunnen prehistorische culturen in Europa worden geclassificeerd op een vrij eenvoudige en duidelijke manier. Toch zijn er ook grote en groeiende bezwaren tegen het gebruik van deze drie fases. In sommige Europese gebieden leefden volkeren in de steentijd en de ijzertijd naast elkaar, waarbij onderlinge contacten niet uit te sluiten zijn. Bovendien is het systeem van steentijd, bronstijd en ijzertijd een bij uitstek Europees systeem: in gebieden als Zuid-Amerika en Australië zijn heel andere chronologische stappen noodzakelijk, aangezien de volkeren daar voor het grootste gedeelte in de steentijd bleven leven tot de Europese ontdekkingsreizigers in de 15^e en in de 16^e eeuw hun leven ruw verstoorden door de introductie van moderne technieken en werktuigen. Toch is het voor de geschiedenis van het prehistorische Europa nog altijd makkelijk om de indeling van steentijd, bronstijd en ijzertijd te gebruiken, al is het maar omdat de meeste lezers vanuit hun schooldagen gewend zijn aan deze klassieke indeling.

De IJstijden

De prehistorie werd gedomineerd door de ijstijden. Tijdens de ijstijden daalde wereldwijd de temperatuur. Dit had enorme klimatologische gevolgen. Door de enorme hoeveelheden landijs waren grote delen van Noord-Europa bedekt onder kilometers dik pakij. De zeespiegel lag wereldwijd vele meters lager, waardoor Groot-Britannië nog geen eiland was en mensen van Azië via een landbrug over konden steken naar Noord-Amerika. Er is nog steeds discussie over het exacte aantal ijstijden en warmere interglaciale periodes. Momenteel sluiten de meeste historici en geografen zich aan bij het getal 17, hoewel ook het getal 19 een groeiende invloed heeft. Vast staat in ieder geval wel dat de ijstijden een enorme invloed hadden op de leefomstandigheden van de prehistorische

jagers en verzamelaars, en op het tempo en de vorm van hun ontwikkeling.

De leefwereld van de Europese homo sapiens werd gedomineerd door de ijstijden en het klimaat. Klimaat en geografie waren in de prehistorie de grote motoren van veranderingen en ontwikkelingen, en de mens slaagde er maar moeizaam in om invloed te krijgen op die factoren. Het feit dat moderne archeologen en historici de chronologie van de prehistorie vormgeven aan de hand van de ijstijden spreekt boekdelen over haar invloed op het Europese leven. De homo sapiens trok in kleine groepjes rond. Deze groepen konden niet meer dan ongeveer dertig volwassenen ondersteunen, omdat de voedselvoorziening anders in gevaar zou komen. De jagers en verzamelaars hadden een omvangrijk gebied nodig om te bejagen en van te leven (veel meer dan latere landbouwers in hun dorpen). Het vleesdieet van de jagers en verzamelaars werd aangevuld door het verzamelen van wilde wortels, vruchten en eetbare bessen. Dit werd vermoedelijk door de vrouwen gedaan, zodat deze de kinderen in de gaten konden houden. Hier wordt voor het eerst een seksuele verdeling van taken en verantwoordelijkheden zichtbaar die tot op de dag van vandaag als een rode draad door de sociale en culturele geschiedenis loopt. De jagers waren voornamelijk mannen. Deze groepen jagers en verzamelaars trokken vanuit basiskampen achter de wilde kudde prooidieren aan. De jacht vereiste veel samenwerking, en een diepgaande kennis van de natuur die de mens omringde. Grotere prooidieren konden alleen door samenwerkende groepen jagers worden verschalkt. Om een prooi te kunnen besluisen moesten de prehistorische jagers kennis hebben van de gewoonten van de prooidieren, de seizoenen en de veranderende windrichtingen. De jacht was een gevaarlijke bezigheid voor de mens: verschillende prehistorische skeletten die door archeologen zijn gevonden tonen duidelijke wonden die veroorzaakt werden door wilde prooidieren.

Deze jacht is vereeuwigd in de vorm van prehistorische kunst. Deze kunst is aangetroffen diep in grottenstelsels, waar de prehistorische mensen met behulp van vuur beschutting gezocht zullen hebben tegen de ijzige nachtelijke kou van de ijstijd. Diep in deze grotten hebben de prehistorische jagers en verzamelaars hun grootste prestatie achtergelaten voor moderne archeologen en historici. De prehistorische kunst in Europa bestaat uit schilderijen van wilde dieren, symbolen en eenvoudig getekende menselijke jagers. Deze schilderijen zijn verassend natuurgetrouw. De schilderijen tonen aan dat de prehistorische jagers en

verzamelaars de natuur op hun duimpje kenden, en erin slaagden om deze wilde dieren met verf in hun grotten te reproduceren. De schilderijen tonen menselijke jagers die in groepen proberen grote mammoeten en rendieren te verschalken. Sommige historici hebben gesteld dat de grotschilderingen een mystiek en religieus element in zich dragen. Zij zien in de grotschilderingen een verwoede poging van de jagers en verzamelaars om de klimaatveranderingen aan het einde van de ijstijd tegen te gaan. In hun ogen zouden de grotschilderingen een poging zijn geweest om de wilde kuddes aan het land te binden, om zo de jacht mogelijk te blijven maken. De menselijke jagers in de Europese prehistorie hadden in toenemende mate te maken met een warmer klimaat, waardoor ook de leefpatronen van dieren en de flora en fauna van hun leefwereld transformeerden.

De bekendste Europese grotschilderingen werden ontdekt in grotten nabij het Franse stadje Lascaux. De grotschilderingen van Lascaux liggen diep onder de grond en tonen de prehistorische leefwereld voor de moderne mens. De artistieke creaties van de jagers en verzamelaars worden indrukwekkender als men zich bedenkt dat deze uitgevoerd moesten worden zonder moderne hulpmiddelen, en bij het flikkerende, kunstmatige licht van een vuurtje. De grotschilderingen tonen meer dan wat ook aan dat de prehistorische Europeanen geen barbaren waren, maar moderne mensen met een ontluikend besef voor culturele schoonheid en artistieke creatie.

Een voorbeeld van de grotschilderingen in het Franse stadje Lascaux. Op deze afbeelding is duidelijk een prooidier zichtbaar, met een menselijke jager die door het wilde beest wordt aangevallen in een strijd op leven en dood.

Prehistorische kunst

De prehistorische jagers en verzamelaars waren ondanks hun primitieve technologische niveau moderne mensen. Zij beschikten over dezelfde kunstzinnige impulsen die wij hebben. Prehistorische kunst moet daarom gezien worden als de eerste aanzet tot een duizenden jaren oude Europese traditie van kunst (ondanks het feit dat die traditie gedurende eeuwen veel ontleende aan externe invloeden uit onder andere het Midden-Oosten en Azië). De grotschilderingen waren van een hoge artistieke kwaliteit. Er zijn tevens opvallende overeenkomsten tussen de prehistorische Europese kunst en de kunst in het latere Egypte. Deze overeenkomsten hadden niet te maken met wederzijdse contacten in een vroeg stadium van ontwikkeling, maar kwamen veelal doordat deze twee volkeren hetzelfde basisprobleem hadden: men kon nog geen diepte tekenen. De prehistorische kunstuitingen in de vorm van grotschilderingen en rituele begrafenisriten toont aan dat we te maken hebben met mensen die in een spirituele leefwereld bezitten. Door het ontbreken van schriftelijke bronnen blijft het gissen naar de exacte vorm en betekenis van die leefwereld, maar dat die bestond, daarover is onder archeologen en historici nauwelijks nog serieuze twijfel mogelijk.

Het is niet mogelijk om te achterhalen of de prehistorische jagers en verzamelaars een vorm van georganiseerde religie beoefenden. Sommige historici zien in de grotschilderingen en grafvondsten een eerste primitieve vorm van een natuurgodsdienst, waarbij de elementen, de natuur en de zon een belangrijke rol speelden. Dit kon gekoppeld worden aan het ontluikende culturele en artistieke bewustzijn van de prehistorische mens. Op die manier werden de grotschilderingen en andere prehistorische kunstuitingen ingekaderd, wat vooral belangrijk was met het oog op latere religieuze en culturele ontwikkelingen in Europa. Door het ontbreken van schriftelijke bronnen is hierover echter niets met enige vorm van zekerheid te zeggen, hoe graag we dat ook zouden willen.

Tenslotte zijn er nog de werktuigen van de prehistorische mens. Al eerder in dit hoofdstuk is opgemerkt dat de stenen werktuigen van de Neanderthalers steeds complexer werden, en dat deze trend zich zichtbaar versneld doorzette na de komst van de homo sapiens naar Europa. Naast de stenen werktuigen verschenen er ook steeds meer sierraden en andere gebruiksobjecten. Deze voorwerpen waren gemaakt van schelpen, been en gevonden parels en bijzondere stenen. Sommige van deze voorwerpen

werden duidelijk gedragen voor de schoonheid van het object, en niet voor een bepaalde specifieke, praktische functie. Het staat tevens vast dat de prehistorische jagers en verzamelaars in Europa al kleding droegen die hen konden beschermen tegen de ijzige kou (de kleding werd gemaakt van de huiden van prooidieren, er werd niets verspild of weggegooid).

De prehistorische Europeanen ontwikkelden tevens een hoge mate van kunde op het gebied van metaalbewerking. Al voor de komst van de landbouw werden er in verschillende Europese streken edelmetalen gewonnen uit de bodem. Het was om deze edelmetalen van hoge kwaliteit dat Europa in de hoogontwikkelde beschavingen van het Midden-Oosten bekend is komen te staan. Europa was voor deze volkeren een ver en vreemd oord van metaal en barbaarse volkeren. Op de Balkan werden al mijnschachten gebouwd die meer dan twintig meter diep waren. De groeiende vraag naar edelmetalen in de Levant stimuleerde ook de Europese economie (voor zover men in de prehistorie al van een economie kan spreken). Samenhangend met deze bloeiende edelmetaalwinning worden ook de tekenen van handel steeds duidelijker zichtbaar. Potten uit Frankrijk en Duitsland zijn diep in Oekraïne teruggevonden, terwijl handelaren uit het Midden-Oosten langzaam maar zeker de Europese kusten begonnen te penetreren. Vreemde lieden uit verre landen brachten wonderbaarlijke voorwerpen en verhalen mee. Deze kruisbestuiving was in de prehistorie nog niet erg groot. De afstanden waren enorm, en veel Europese gemeenschappen leefden diep in de binnenlanden en kregen alleen indirect te maken met goederen uit het Midden-Oosten. Isolatie was in de prehistorie nog de belangrijkste sociaal-culturele factor van Europese gemeenschappen, en zou in de duizenden jaren die volgden slechts langzaam terrein opgeven aan nieuwe manieren van communicatie en verplaatsing.

De klok stond echter niet stil. Hoewel Europa niet direct betrokken was bij de opbloei van de eerste grote beschavingen in het Midden-Oosten werd zij daar na verloop van tijd wel door beïnvloed en gestuurd. Uiteindelijk begon de levenswijze van de prehistorische Europeanen radicaal te veranderen. Deze veranderingen gingen in een voor ons zeer traag tempo, maar vormden toch een opzienbarende breuk met de bijna onmetelijk trage vooruitgang uit de prehistorie. Deze veranderingen waren vooral het gevolg van een enkele revolutionaire uitvinding: de landbouw. Het was de komst van de landbouw die Europa als geheel ingrijpend zou transformeren, en die een nieuwe fase in de menselijke geschiedenis op het continent inluidde. In zeker opzicht duurt deze fase tot de dag van vandaag